

CÜLENDÂ b. MES'ÜD

Uman'a girdiğinde karşısında İbâzîler'den başka itaat altına alınacak kimse kalmamıştı. İbâzîler Seffâh'a itaat ve bi'atı reddedince şiddetli bir savaş başladı. İlk anda Umanlı pek çok İbâzî öldürüldü. Daha sonra Hâzım İbâzîler'in direnişlerini kırmak için ahşap evlerde oturmakta olan Umanlılar'ın evlerini ateşe verdi. Bu durum karşısında kadınlarını ve çocuklarını kurtarmak için savaş düzenini bozan Uman İbâzîleri'nin üzerine hücum eden Hâzım, 134 (751) yılında savaşı kazandı. Savaş sonunda aralarında Cülendâ'nın da bulunduğu 10.000 dolayında İbâzî hayatını kaybetti. İbâzî kaynaklarına göre Uman imamlarının adalet, ihsan, sıdk, basiret, mârifet, verâ, zühd ve fazilet bakımından en üstünü olan Cülendâ'nın ölümünden sonra Uman İbâzîliği yok olma tehkilesi ile karşı karşıya kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 339; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 1949; III, 77-79; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 355, 452; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 57; Selîl b. Razîk, *History of Imams and Sayyids of Omân* (trc. G. P. Badger), London 1871, s. 7-8; Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yân bi-streti ehli 'Umân* (nşr. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyîş), Kahire 1380/1961, I, 88-103; E. Ruhi Fiğlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 95, 97; W. Arafat, "al-Djulanâ", *El²* (İng.), II, 592.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

CÜLÜS

(جلوس)

**Hükümdarların
ve özellikle Osmanlı şehzadelerinin
tahta geçmesi hakkında
kullanılan bir tabir.**

Cülûs Sistemi. Arapça bir kelime olan ve sözlükte "oturmak" anlamına gelen cülûs tabirinin oldukça eski bir tarihe sahip olduğu görülmektedir. Minyatürlerde Hz. Süleyman çok defa taht üzerine oturmuş halde tasvir edilmiştir. İslâmiyet'te gerçek hâkimiyet Allah'a aittir ve insan yeryüzünde O'nun halifesidir (el-Bakara 2/30; Sâd 38/26). Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir imam seçilmiş ve ona halef olmuştur. Hz. Ömer ise Hz. Ebû Bekir'in vasiyetiyle halife olmuş, onun halifeliği yine bütün müslümanlarca onaylanmıştı. İslâmiyet'in ilk zamanlarında halife biatla yani bir nevi seçimle iş başına gelirken Emevîler'den itibaren (Hz. Muâviye oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmişti) hilâfet saltanatı ve hânedanlık şekline dönüşmüş ve yüzyıllarca bu şekilde devam etmiş-

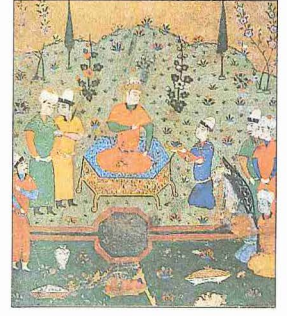
tir. Emevî halifelerinden Muâviye b. Ebû Süfyan, Mervân b. Hakem, Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik ve Mervân b. Muhammed hariç diğerleri veliaht tayin edilerek hilâfet makamına geçmişlerdir.

Abbâsîler mevkileri itibarıyla tabii olarak Sâsânî Devleti'nin müessesesi, usul ve kanunlarından etkilenmişler, buna İslâmî kanunları da katarak bir hilâfet teşkilâtı kurmuşlardır. Abbâsîler'de veliahtlığa fazla önem verilmemiş ve hânedan mensupları zaman zaman halifelik için çetin mücadelelere girmişlerdir.

Orta Asya Türk devletlerinde hâkimiyetin hana doğrudan gökten yani Tanrı'dan geldiği kabul edilirdi, fakat saltanatın intikali hususunda yetkili merci kurultaydı. Karahanlılar'da en büyük kardeş hükümdar adayı sayılırsa da genellikle hânedan üyelerinden en nüfuzlusu ve en asili kurultay tarafından han seçilirdi. Moğollar'da da bütün şehzadeler aynı hakka sahip oldukları için şahsî meziyet ve başarı tercih sebebiydi. Nitekim Cengiz Han sağlığında öteki oğullarının rızasını alarak ortanca oğlu Ögedey'i veliaht tayin etmişti. Abaka Han, istemediği halde kurultay tarafından babası Hülâgû'nun yerine hükümdar seçilmişti. İran Moğolları (İlhanlılar) büyük Moğol kağanına tâbi olduklarından yeni hükümdarın (ilhan) cülûsu mutlaka kağan tarafından saltanat menşuru, hil'at ve külâh (taç) gönderilerek tasdik edilirdi. Fakat bu usul Gazan Mahmud Han'ın cülûsuna kadar devam etmiş, müslüman olan bu hükümdarın kağanı tanımamıştır. Yeni hükümdarın cülûsu münecimbaşı tarafından belirlenen eşref-i sâat'te olurdu. Abaka Han'ın cülûs saatini ünlü İslâm bilgini Nasîrüddîn-i Tûsî belirlemişti.

İslâm öncesi Türk devletlerinde hânedan üyelerinin tahtta eşit hakka sahip olması, zaman zaman taht kavgalarına ve devletin zayıflamasına sebep oluyordu.

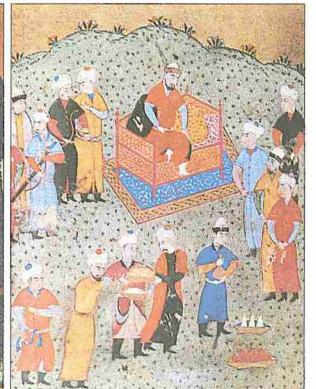
İlhanlı
Hükümdarı
Argun Han'ın
cülûsunu
tasvir eden
bir minyatür
(Oriental
Miniatures,
Taşkent 1980,
resim 25)

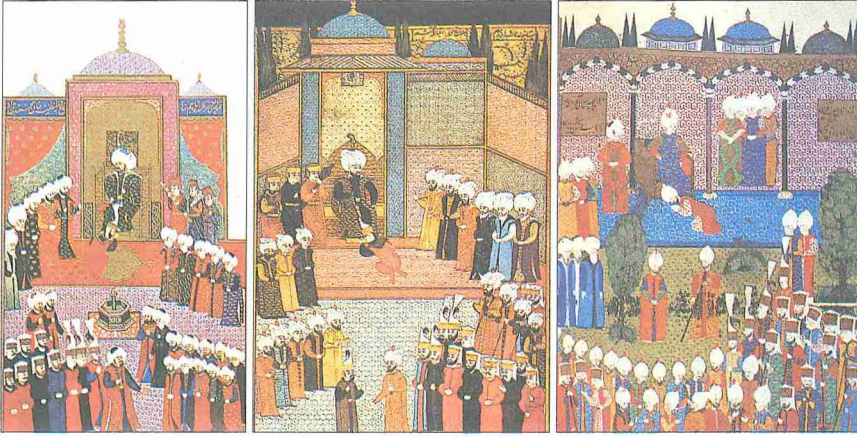

du. Aynı usul müslüman Türk devletlerine de geçmiş, ülke toprakları hânedanın ortak malı sayılmıştır. Türkler'in İslâmî devirde kurdıkları devletlerden biri olan Büyük Selçuklular'da da tahta geçişte kesin bir kural yoktu. Bunun sonucu olarak sultanların daha sağlığında veya ölümlerinden hemen sonra saltanat mücadeleleri başladı. Hânedan üyelerinin her biri hayatını ortaya koymak suretiyle böyle bir mücadeleye her an katılabilirdi. Hükümdar tarafından bir veliaht tayin edilmiş olsa bile onun ölümünden sonra bu tayin hukukî değerini kaybediyordu. Zira hükümdarın ölümüyle birlikte bütün kanunlar ve hukukî tasarruflar yeni hükümdarın tasdikine kadar hukukî mesnedden mahrum sayılmaktaydı. Nitekim Büyük Selçuklular'ın ilk hükümdarı Tuğrul Bey, üvey oğlu Süleyman'ı veliaht seçtiği halde Süleyman kardeşi Alparslan tarafından tahttan uzaklaştırılmıştır. Aynı şekilde Berkيارuk da Sultan Melikşah tarafından tahta aday gösterilmişken Terken Hatun kendi oğlu Mahmud'u sultan ilân ettirmeyi başarmıştır. Yine Sultan Berkيارuk'un oğlu Melikşah'ı Sultan Muhammed Tapar, onun veliaht oğlu Mahmud'u da amcası Sencer bertaraf etmişlerdir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun devamı olan Anadolu Selçukluları'nda da durum pek farklı değildi. I. Kılıcarşan'ın ölümünden sonra oğullarından Melikşah

Abaka Han
ve Gazan
Mahmud Han'ın
cülûslarını
tasvir eden
iki minyatür
(Oriental
Miniatures,
Taşkent 1980,
resim 24, 26)

II. Mehmed'in, II. Bayezid'in (Lokman, *Hünernâme*, I. TSMK, Hazine, nr. 1523, vr. 153^b, 178^a) ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın cülûsunu tasvir eden minyatürler (*Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 17^b)

ile I. Mesud, Mesud'un ölümünden sonra da oğullarından Şehinşah ile II. Kılıcarşan arasında kanlı mücadeleler olmuştur. Bu tür mücadeleler daha sonraki hükümdarlar arasında da görülmektedir.

Büyük Selçuklular'da fiilen isyana kalkışmayan bir hânedan mensubunun saltanatı hak iddia edebileceği endişesiyle idam edildiği görülmemiştir. Buna karşılık Anadolu Selçuklularında cülûs meselesi yüzünden kardeş katli yoluna gidilmiştir. Nitekim II. Kılıcarşan 1155'te tahta çıkınca kendisine rakip gördüğü ortanca kardeşini boğdurmuş, II. Gıyâseddin Keyhusrev de bir oğlu olunca Borgulu (Uluborlu) Kalesi'nde hapsettiği iki kardeşini öldürtmüştür.

Hârizmşahlar'da ise genellikle veliaht tayini yoluna gidildiği görülmektedir. Nitekim Alâeddin Muhammed, önce üç oğlundan en küçüğü olan Kutbüddin'i, ardından da daha kabiliyetli gördüğü en büyük oğlu Celâleddin'i veliaht tayin etmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra kurulan Anadolu beyliklerinde de devlet hükümdar ailesinin ortak malı olarak kabul edilmekteydi. Ailenin bey dışındaki öteki fertleri taşrada valilik yaparlardı. "Ulu bey" de denilen hükümdar (Enverî, s. 26, 31, 33) aile efradı arasından seçilirdi. Nitekim Aydınoğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonra kahramanlığıyla meşhur Umur Bey devlet ileri gelenlerince hükümdar seçilmiş ve bu seçimi kardeşleri de onaylamıştı. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde cülûs Anadolu beyliklerindeki pek

farklı değildi. Yeni hükümdar aile ve aşiret reislerince seçilir, öteki şehzadeler taşrada valilik yaparlardı.

Memlûkler'de ise hükümdar seçimi farklı idi. Saltanat bir ailenin tekelinde olmadığından ölmenden önce sultanın vasiyet ettiği şehzade hükümdar olabildiği gibi emîrlerden biri de seçilebilirdi. Hükümdar seçiminde ehliyet ve iktidar kadar yaşlılık da tercih sebebiydi. Bu seçimde emîrlerden başka kapıkulu askerlerinin de rolü olurdu. Memlûkler'de şehzadelerin katliyle ilgili herhangi bir uygulama olmayıp bunlar genellikle İskenderiye veya Suriye'deki bir kalede hapsedilirdi.

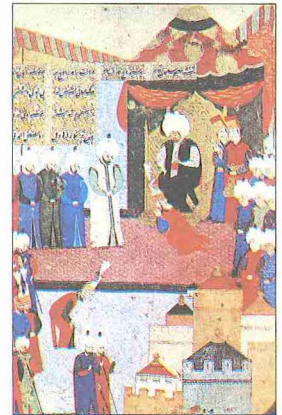
Osmanlılar'da cülûs sözü daha çok şehzadelerin tahta geçişi münasebetiyle kullanılmış, bununla ilgili olarak cülûs bahşişi, cülûs çıkması, cülûs terakkisi, cülûsiye vb. tabirler ortaya çıkmıştır. Osmanlılar'da da önceleri yerleşmiş bir cülûs sistemi yoktu. Bu durum hânedan mensupları ve özellikle şehzadeler arasında kanlı mücadelelere sebebiyet vermiştir. Kuruluş devrinde (1299-1453) tahta geçiş, daha önceki Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi genellikle devlet ileri gelenlerinin bir şehzade üzerinde ittifakıyla gerçekleşmiştir. Bu şehzadenin bazan vasiyet yoluyla belirlendiği de olmuştur.

Devlete adını veren Osman Gazi'ye, babası Ertuğrul Bey'in ölümünden sonra, Bizanslılar'a karşı yaptığı başarılı savaşlar sebebiyle Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad tarafından bağımsızlık ve hükümdarlık âlâmetleri

gönderilmiş, ardından da devletin kuruluşunda önemli rol oynayan ahîlerin desteği ve aşiret ileri gelenlerinin ittifakıyla beyliğe seçilmiştir. Osman Bey'in cülûsu münasebetiyle eski Türk geleneğine göre küçük bir merasim yapılmıştır. Ertuğrul'un kardeşi Dündar Bey başlangıçta Osman Gazi'nin beyliğini onaylamış, fakat daha sonra yeğeni aleyhine faaliyetlerde bulununca muhtemelen onun tarafından öldürülmüştür. Osmanlılar'da taht için ilk öldürme olayının bu olduğu sanılmaktadır.

Orhan Bey babasının sağlığında ona vekâlet etmiş, babasının ünlü vasiyetiyle beyliğe aday gösterilmiş ve onun ölümünden sonra ahîler topluluğu önünde tahta çıkmıştır. Öte yandan ahî reislerinden olduğu bilinen I. Murad da ahîler tarafından hükümdar seçilmiştir. Kesin olarak bilinen ilk kardeş katli olayı ise bu padişah zamanında gerçekleşmiştir. Murad Hüdâvendigâr önce taht için harekete geçen kardeşleri İbrâhim ve Halil'i (Ahmedî, s. 15), sonra da Bizans imparatorunun oğlu Andronikos ile birleşip kendisine isyan eden oğlu Savcı Bey'i devletin selâmeti için öldürtmek zorunda kalmıştır.

Yıldırım Bayezid Kosova Savaşı sırasında babasının şehid edilmesi üzerine orduda bulunan beyler tarafından padişah ilân edilmiş ve ordunun sol kanadına kumanda etmekte olan kardeşi Yakub Bey devlet ileri gelenlerinin de reyî ile öldürülmüştür. Böylece savaşın sonunu etkileyebilecek muhtemel bir iç isyan önlenmek istenmiştir (Karamânî Mehmed Paşa, s. 347). Bu olay, daha önceki meşrû hükümdarlara karşı çıkan isyan sonrası öldürmelerden farklı şekilde meydana gelen ilk öldürme hareketi olarak görülür. Ancak bazı tarihçilere göre Yakub Çelebi taht iddiasında bulunduktan sonra öldürülmüştür (D. Kantemir, I, 43).

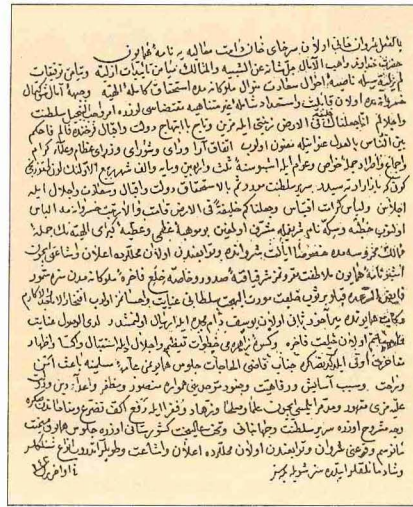
II. Selim'in Belgrad'da cülûsunu tasvir eden bir minyatür (*Şahnâme-i Selim Han*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3595, vr. 26^b)

CÜLÜS

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda esir alınması ve ölümünden sonra oğulları arasında çıkan uzun mücadeleler neticesinde Çelebi Mehmed kardeşlerini bertaraf ederek Edirne'de hükümdarlığını ilân etmiştir. Onun ölmeden önce büyük oğlu Murad'ı Amasya'dan çağırması üzerine II. Murad vasiyetle, fakat devlet erkânı ve yenicilerinden de onayı ile cülûs etmiştir (Âşıkpaşazâde, s. 94). Bu padişah da önce Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu ileri sürerek saltanat iddiasında bulunan ve tarihlere Düzmece Mustafa olarak geçen amcasını, sonra da kendisine isyan eden kardeşi Mustafa Çelebi'yi öldürtmek zorunda kalmıştır (Neşrî, II, 557).

Fâtih Sultan Mehmed'in cülûsu daha değişiktir ve babası II. Murad'ın kendi isteğiyle tahttan çekilmesi üzerine 1444 yılında on iki yaşında tahta geçmiştir. Onun bu ilk saltanatı 1446 yılında sona ermiş, yerine tekrar babası Sultan Murad cülûs etmiştir. Tahtın tek adayı olan II. Mehmed'in ikinci ve kesin cülûsu, babasının 1451 yılında ölümünden sonra gerçekleşmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed hâkimiyetin bölünmezliği ilkesini benimsemiş ve bunu kanunlaştırmıştır. Fakat devletin teşkilât ve teşrifat kanunlarını derleyip toparlarken cülûs sistemine o da bir açıklık getirmemiş, sadece, "Her kimesneye evlâdından saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasıptır. Ekser-i ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar" demekle yetinmiştir (Özcan, TD, s. 46). Fâtih bu hükümü koymakla bütün oğullarını eşit biçimde tahtın vârisi kılmış ve cülûs edenin "nizâm-ı âlem için" diğerlerini öldürtmesini uygun görmüştür. Nitekim ölümünden hemen sonra oğulları Bayezid ve Cem Sultan arasındaki taht kavgaları âdeta onu haklı çıkarmıştır. Bununla beraber II. Bayezid'in kendisine halef olarak büyük oğlu Ahmed'e tevcehûhü, daha sağlığında şehzadeler arasında taht mücadelesinin başlamasına sebep olmuştur. Sonunda babasının özellikle Doğu politikasını benimsemeyen ve ona karşı isyan eden Selim, yenicilerin de desteğiyle II. Bayezid'in tahttan ayrılmasını sağlamış ve cülûs etmiştir. Ancak Yavuz Sultan Selim kardeşlerinden başka kardeşlerinin oğullarını da öldürtmek suretiyle kunnâmenin kapsamını genişletmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman rakipsiz olarak tahta geçtiğinden cülûsu esnasında

Cülûsu münasebetiyle I. Mahmud'un Şirvan hanına gönderdiği bir mektup (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992, s. 580)

herhangi bir olay çıkmamıştır. II. Selim de daha babasının hükümdarlığı sırasında kardeşleri öldürüldüğü için taht kavgası olmadan cülûs etmiştir.

Başlangıçtan beri genellikle babadan oğula, birkaç istisna dışında özellikle büyük şehzadeye intikal eden saltanat I. Ahmed'den itibaren değişmiş, "seniorat" sistemi de denilen "ekberiyet" ve "erşediyet", yani hânedanın en büyük ferdinin cülûsu usulü benimsenmiş, öteki şehzadeler sarayın özel bir yerinde tutulmaya başlanmıştır. Ancak şehzadelerin tahta çıkışında saray ağaları ve vâlide sultanların büyük rolleri olmuştur. Nitekim Sultan Ahmed'in genç yaşta ölümü üzerine saltanatın intikalinde değişiklik yapılarak yerine aklî dengesizliği bilinen kardeşi Mustafa cülûs ettirilmiştir. Fakat Sultan Mustafa üç ay sonra tahttan indirilmiş, yerine I. Ahmed'in henüz on beş yaşındaki büyük oğlu Osman getirilmiştir. Sultan Osman padişah olunca orduya gönderdiği hatt-ı hümayunda, babasının ölümünden sonra saltanatın "kânûn-ı kadîm"e göre kendisinin hakkı olduğunu bildirmiş ve böylece "ekberiyet" usulüne karşı çıkmıştır. Bununla birlikte daha sonraki cülûslarda hep bu usul uygulanmıştır.

Yenicilerin ayaklanması sonucunda II. Osman'ın öldürülmesi üzerine ikinci defa cülûs eden Sultan Mustafa bir süre sonra tekrar tahttan indirilmiş ve yerine I. Ahmed'in öteki oğlu IV. Murad Os-

manlı tahtına çıkarılmıştır. IV. Murad başlangıçta kardeşlerine dokunmamış, fakat Revan Seferi (1635) arefesinde bunlardan Bayezid ve Süleyman'ı, Bağdat Seferi (1638) arefesinde de Kasım'ı öldürmüştür.

IV. Murad ölünce yerine kardeşi İbrahim cülûs etmiştir. Bu padişaha da hânedanın hayattaki tek şehzadesi olan oğlu IV. Mehmed halef olmuştur. Yedi yaşında tahta geçen IV. Mehmed cülûsu münasebetiyle yayımladığı fermanında Allah'ın yardımıyla ve kabiliyeti sayesinde sultan olduğunu, vezirler, ulemâ ve halkın reyleriyle tahta çıktığını söylemiştir. Bundan sonra kardeş katli uygulamasından vazgeçilerek bazı istisnalar dışında buna artık başvurulmamıştır. Nitekim tahttan indirilen IV. Mehmed'in yerine cülûs eden kardeşi II. Süleyman ağabeyini öldürtmemiştir. II. Ahmed ve I. Mahmud'un cülûsları sonrasında çıkardıkları fermanlarda ise cülûsta bir şehzade ittifakın devamı usulünün esas alındığı görülmektedir. I. Mahmud'dan sonraki cülûslarda "ekberiyet" esasına uyularak hânedanın en yaşlı üyesi tahta geçmiş, öteki şehzadelere dokunulmamıştır. III. Ahmed Patrona İsyanı sırasında tahttan indirileceğini anlayınca hânedanın en yaşlı üyesi olan kardeşinin oğlu Mahmud'u çağırarak ona önce kendisi biat etmiş, daha sonra da daireesine çekilmiştir (Subhî, vr. 9^b). Aynı şekilde III. Selim de Kabakçı İsyanı'nda kendisinin yerine büyük şehzadesi Mustafa'nın istendiğini anlayınca yanına gidip saltanatı ona bırakmıştır.

Gerek Sultan Abdülmecid gerekse kardeşi Sultan Abdülaziz saltanatın tekrar "primogenitur" sistemine göre en büyük şehzadeye intikali usulünü getirmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlılar Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdikten sonra şartlı olarak Sultan Murad'ı cülûs ettirmişler, daha sonra yine Meşrutiyet'i ilân etmesi şartıyla Şehzade Abdülhamid'i tahta geçirmişlerdir. "Seniorat" usulünün 1876 Kânûn-ı Esâsî'ne girecek (md. 3) yazılı kanun maddesi haline gelmesi bu padişah zamanında olmuştur. Sultan Reşad ve son padişah Vahdeddin bu maddeye göre cülûs etmişlerdir.

Cülûs Merasimi. İslâm ve müslüman Türk devletlerinde şehzadelerin tahta geçmesi münasebetiyle tören düzenlenirdi. Bu tören herhangi bir taht kavgası

sına engel olmak için ölen hükümdarın cenaze merasiminden önce yapıldı. Eski Türk ve Moğol devletlerinde cülûs için uğurlu bir saat seçilir, yeni hükümdar yüksek rütbeli iki noyanın refakatinde tahta oturur, bu sırada üzerinden etrafa paralar saçılırdı. Selçuklular'da cülûsu müteakip yeni hükümdarın verdiği toy sırasında sofranın yağmalanması, eddat türbelerinin ziyaret edilmesi, fu-karaya sadaka dağıtılması, biattan sonra rütbelerine göre devlet ileri gelenlerine hil'at giydirilmesi usuldendi. İran Moğolları'nda hükümdarın cülûsunda hatunlara, şehzadelere, noyanlara ve öteki emirlere hil'atlar, bahşişler verilirdi. Yeni hükümdarın sağında sandalyelere oturmuş halde hatunlar, solunda ise ayakta şehzadeler ve noyanlar dururlardı. Cülûsun ardından içkili ziyafet tertip edilirdi.

Memlükler'de yeni hükümdar saltanat alayı ile, maiyetinde ümerâ ve askerler olduğu halde cülûs ederdi. Arkadan gelen çavuşlar da **alkış*** tutarlardı. Cülûsu müteakip emirler yer öperlerdi. Bu sırada yeni hükümdar ümerâyâ eziyet etmeyeceğine, emirler de kendisine bağlı kalacaklarına dair Kur'an üzerine yemin ederlerdi. Daha sonra yeni hükümdarın saltanatı her yere duyurulur, böylece hutbenin onun adına okunması sağlanırdı. Yeni sultanın cülûsu halife tarafından gönderilen kara atlastan yapılmış hil'atlarla tasdik edilir ve kendisine **ahidnâme*** verilirdi.

Küçük bazı farklarla hemen bütün İslâm ve Türk devletlerinde gerçekleştirilen cülûs merasimi en güzel şekliyle Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Osmanlılar'da hükümdar ölünce Dârüssaâde ağası durumdan hemen sadrazamı haberdar ederdi. Sadrazam da vezirleri, kaptanpaşayı, şeyhülislâmı ve kazaskerleri, defterdarı, nişancıyı, nakîbüleşrafı, İstanbul kadısını, yeniçeri ağasını, sekbanbaşayı ve kul kethüdâsını çağırarak hep birlikte saraya giderler, Kubbealtı'nda veya Sünnet Odası'nda toplu halde yeni padişahın çıkmasını beklerlerdi. Fakat I. Ahmed ve II. Mustafa örneklerinde olduğu gibi bazan bu usulün dışına çıkarak devlet ileri gelenlerini beklemeden tahta cülûs eden padişahlar da olmuştur. XVII. yüzyıl başlarından itibaren, tahta geçecek şehzade kızlar ağası ve silâhtar ağa tarafından **şimşirlik***-ten alınır, padişahın vefat ettiği ve saltanat nöbetinin kendisine geldiği söylenip tebrik edilirdi. Bu arada Selçuklu-

Vahdeddin'in cülûsu sırasında Topkapı Sarayı'nda yapılan biat töreninden fotoğraflar (Harb Mecmuası, y. 3, sy. 27 [Haziran 1334], s. 418-419)

lar'da olduğu gibi Osmanlılar'da da bazan tahta yeni geçen hükümdara ölen padişahın naaşı gösterilirdi. Padişah, bir kolunda Dârüssaâde ağası, diğer kolunda silâhtar ağa olduğu halde önce Hırka-i Şerif Dairesi'ne götürülürdü. Burada sadrazam ve şeyhülislâmın biatından sonra başında saltanat alâmeti olarak yüsufî destar ve sırtında samur erkân kürkü ile eski bir Türk töresine göre müneccimbaşı tarafından belirlenen eşref-i sâatte Bâbüssaâde önünde kurlan tahta oturtulur (Cevdet, IV, 236-237) ve hemen öteki devlet ricâli de kendisine biat ederdi. Bir yandan yeni padişah için cülûs töreni yapılırken öte yandan ölen padişah için de cenaze merasiminin hazırlıklarına başlanırdı. III. Mehmed'e matem elbiseleriyle biat edilmişti (Selânikî, II, 434).

Sadrazam ve şeyhülislâm yeni padişaha Hırka-i Saâdet Dairesi'nde biat ettiklerinden genellikle tören yerinde hükümdara önce nakîbüleşraf biat ve dua ederdi. Ardından bayram tebriklerinde olduğu gibi Kırım hanzâdesi, rikâb-ı hümayun ağaları ve kapıcıbaşı ağalar biat ederlerdi. Kubbealtı'nda bekleyen şeyhülislâmın gelip dua etmesinden sonra sadrazam ve öteki vezirler, kazaskerler, diğer devlet ileri gelenleri, ocak ağaları biat ederek tebriklerini sunarlardı. Nihayet teşrifatçı efendinin etek öpmesiyle merasim biterdi. Yeni hükümdar tahından kalkıp hazır bulunanları selâmla-

dıktan sonra selefi olan hükümdarın cenaze namazını kılar ve Enderun'a dönerdi. Padişahın tahta oturuşunda ve kalkışında vezirîâzâmin, şeyhülislâmın, öteki vezirlerin ve kazaskerlerin tebrikleri sırasında Dîvân-ı Hümayun çavuşları tarafından alkış tutulması tören gereği idi. Yeni padişahın cülûstan sonra sakal bırakması âdet olup buna "tesrîh-i lihye" denirdi. Padişah birkaç gün içinde paşa kapısına yeni kazdırdığı mühürle birlikte bir hatt-ı hümayun göndererek sadrazama makamında kaldığını bildirir ve bazı öğütlerde bulunurdu. Bu hatt-ı hümayun reîsülküttâb tarafından devlet erkânının huzurunda merasimle okunurdu. Sadrazam da cevap olarak bir teşekkür mektubu yazar ve hatt-ı hümayunu getiren saray görevlisiyle gönderirdi. Bu arada görevliye kürk, maiyetine de hil'atlar giydirilip hediyeler verilirdi. Buna "umum hil'atı" denirdi. Birkaç gün sonra sadrazam ve şeyhülislâmın teşekkür için saraya gitmeleri, huzura çıkmaları teşrifat kuralı gereği idi. Ardından yeni padişahın Eyüp Sultan'a götürülerek orada kılıç kuşanma merasiminin yapılması da devletin sonuna kadar devam etmiş törenlerdendir. Kılıç kuşanma merasimini padişah türbelerinin ziyareti takip ederdi. Önceleri bütün padişah türbelerini kapsayan bu ziyaret daha sonra sadece Fâtih Sultan Mehmed'in türbesine inhisar etmiştir. Cülûsun on beşinci günü yeni padişahın Mukaddes Emanetler Dairesi'ne gitmesi ve kayıt defterlerini gözden geçirmesi de âdetti (Atâ Bey, I, 254-257).

XVII ve XVIII. yüzyıllarda cülûs törenleri sırasında bazı padişahlar başlarına yüsufî denilen bir sarık sarar veya bu adla anılan bir serpuş giyerlerdi. Rivayete göre Hz. Yûsuf'a ait olan bu sarığı Yavuz Sultan Selim Mısır'dan getirmişti. IV. Murad kılıç alayından sonra hırka-i şerife yüz sürmüş ve Hz. Yûsuf'a izâfe edilen sarığı başına giyerek iki rek'at namaz kılmıştı (Evliya Çelebi, I, 227). IV. Mehmed cülûsu sırasında henüz yedi yaşında olduğundan başına **mücevveze*** giymiş, Edirne'de cülûs eden II. Ahmed ise yüsufî destarın İstanbul'da kalmasından dolayı geçici olarak küçük bir destara iki büyük yumru zümrüt sorguç takılmak suretiyle yapılan sarığı giymiştir (Silâhtar, II, 573). III. Ahmed cülûsu sırasında sırtına padişahlara mahsus samur kapanıç giymiş ve üç sorguçla süslenmiş yüsufî sarığı sarmış (Râşid, III, 70),

CÜLÜS

aynı şekilde III. Selim de cülüsünde basına yûsufî serpuş giymiştir.

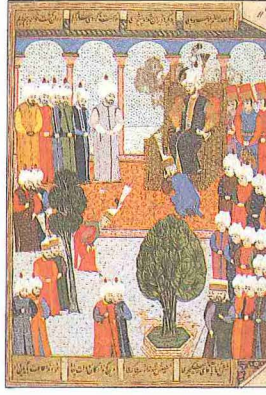
Biat merasimine Kânûn-ı Esâsî'nin ilânından (1876) sonra da devam edilmiştir. Fakat V. Murad ve Sultan Reşad'a eski yerinde değil Bâb-ı Seraskerî'de biat edilmiştir. Sultan Reşad'ın vüzerâ ve ulemâ tarafından elinin öpülmesi, hatta bazan tutulmasıyla âdeta biat töreninin aslî şekli uygulanmış, bu padişaha telgraflarla da biat edilmiştir.

Yeni padişahın cülüsü İstanbul'da delâllar ve top atışlarıyla ilân edilir, ayrıca devletin her tarafına gönderilen fermanlarla bütün tebeaya duyurulurdu. Böylece şenlikler yapılır, hutbenin yeni hükümdar adına okunması, sikkenin de onun adına kestirilmesi emredilirdi (BA, MD, nr. 102, s. 4).

Cülüsün elçiler vasıtasıyla dost ve komşu devlet hükümdarlarına bildirilmesi de âdetti; buna "cülüs tebliği" denirdi. Bu arada yabancı devletlerden cülüs tebriki için elçiler gelir, bunlar için de kabul törenleri düzenlenirdi. Yeni padişahın cülüsü ayrıca Osmanlı Devleti'ne tâbi Kırım hanına, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına, Erdel kralına da bildirilirdi (BA, Cevdet-Saray, nr. 5934).

Cülüs Bahşışı. Yeni padişahın cülüsü münasebetiyle devlet ve saray erkânına, ulemâyâ ve kapıkulu ocakları mensuplarına bahşiş verilir. XVII. yüzyıldan itibaren "cülüs in'amı" da denilen bu âdet Osmanlılar'dan önceki İslâm devletlerinde de görülmektedir. Abbâsîler'de "hakku'l-bey'a" denilen bahşiş, bazan devlet hazinesini sarsacak kadar ağır bir masraf haline gelirdi. Aynı âdet Sâmânîler'de, Gazneliler'de, Selçuklular'da, Hârizmşahlar'da, diğer İslâm-Türk devletlerinde ve Moğollar'da da vardı. Memlükler'deki cülüs bahşişine "nafakatü'l-bey'a" denirdi. Kansu Gavri'nin cülüsünde memlük denilen köle askerlere 100'er, cülbân adı verilen çoğu Habeşî köle askerlere 50'er ve karanisa denilen aylıklı korsan askerlere de 30'ar duka verilmişti. Hazineye para bulunmadığı zamanlarda bu bahşişlerin verilememesi yüzünden askerler ayaklanır ve karışıklık çıkarırlardı.

Osmanlılar'da ilk cülüs bahşişini Yıldırım Bayezid vermiş, bu âdet Fâtih Sultan Mehmed veya oğlu II. Bayezid zamanında kanun haline getirilmiştir. Osmanlılar'da bazan cülüs bahşışıyle karıştırılan bir de sefer bahşışı vardır. Bir padişahın cülüsünü müteakip sefere çık-

III. Murad'ın cülüsünü tasvir eden bir minyatür (Şehinşâhnâme, IÜ Ktp., FY, nr. 1404, vr. 11^b)

tığı zaman verilen bu bahşışı ilk defa II. Mehmed'in Karâman seferinden (1451) dönüşü sırasında yeniçeriler padişahın zorla almışlardır. II. Mehmed'in verdiği bu 10 kese akçe daha sonraki cülüslara örnek olmuş ve hem askerî düzenin bozulmasının hem de devlet hazinesinin boşalmasının başlıca sebebinin teşkil etmiştir (bk. SEFER).

II. Bayezid daha cülüs etmeden Amasya'dan İstanbul'a gelirken askerinin bahşiş talebiyle karşılaşmış, bunun üzerine hem cülüs bahşişlerini vermiş hem de ulûfelerine zam yapmıştır. Bu âdetin genişletilerek vezir ve devlet adamlarını da içine alması yine bu padişah zamanında olmuştur. Böylece Osmanlılar'da cülüs bahşışı, biri bir defaya mahsus, diğeri ise kapıkulu askerlerinin maaşlarına yapılan zam şeklinde olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İkincisine "cülüs terakkîsi" de denirdi (aş. bk.). Tahta çıkan padişahın, "Kullarımın bahşiş ve terakkîleri makbulümdür, verilsin" demesi, ardından başçavuşun ölen padişaha ve yeniçerilere dua etmesi, çavuşların da "âmin" demeleri ve bütün bu sözleri askerinin işitmesi âdetti. Yavuz Sultan Selim'e kadar askerî sınıfların her birine farklı miktarda bahşiş verilmiştir. Bu padişah her yeniçeriye 3000'er akçeye denk 50'er altın vermiş, gerek bu miktar gerekse yeniçerilerin yevmiyesine "terakkî" adı altında ayrıca 2'er akçe zam yapılması daha sonraki bahşişler için örnek olmuştur. Acemi oğlanlarına 2000'er, cebeci ve topçulara ise 1000'er akçe bahşiş dağıtılırdı.

Bahşiş meselesi zaman zaman devletin başında bulunanları zor durumda bırakmış ve isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Cülüs bahşışı sebebiyle isyana ilk teşebbüs, kanuna uyulmadığı bahane edilerek II. Selim'in tahta çıkması sırasında olmuştur. Belgrad'da cülüs eden Sultan Selim, bazı yakınlarının telkinle-

riyle söylenmesi âdet olan sözleri söylemeyince asker arasında huzursuzluk başlamış ve muhtemel bir isyan, Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın ikazı üzerine askere 3000'er akçe cülüs, 1000'er akçe de sefer in'amı verilerek önlenebilmiştir. II. Selim'in cülüsünde vezir ve devlet adamlarından başka ulemâyâ da bahşiş verilmiş ve bu bahşiş Sahn-ı Semân'ın hâriç müderrislerine kadar teşmil edilmiştir. Ulemâyâ ayrıca softan birer cübbe ih-san edilmiştir. II. Selim'in cülüs bahşışı, o sırada fethedilen Sakız adasından gelen ganimetlerle karşılanmıştır.

III. Murad'ın cülüsünde Enderun hazinesinden her kesede 10.000 altın olmak üzere 75 kese altın çıkmış ve bunun 70 kesesi başta yeniçeriler olmak üzere kapıkulu askerlerine dağıtılmıştır. III. Mehmed'in cülüsü münasebetiyle sadrazam ile şeyhülislâma 30.000'er, vezirler ve kazaskerlere 20.000'er, yüksek rütbeli kadırlara 15.000'er, müderrislerin büyüklüklerine 5000'er, küçüklerine 3000'er, meşâyihin bazısına 1000'er, defterdarlara 20.000'er, nişancıya 30.000, çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdâsına 15.000'er, rikâb-ı hümayun ağalarına 10.000'er, müteferrikalara 2000'er, reisülküttâba 7000, defter-i hâkânî eminine 5000, evkaf muhasebecisine, mukâtâacıya, teşrifatçıya, Anadolu ve haraç muhasebecilerinin her birine 3000'er, öteki memurlara da belirli miktarlarda bahşiş dağıtılmış, bazısına ayrıca elbiselik kumaş ve hil'at hediye edilmiştir (Ayn Ali, s. 108-112).

Başlangıçta padişahların bir ihsanı olan cülüs bahşışı sonraları zorla alınan bir ücrete dönüşmüş ve bu yolda birçok kanlı olay meydana gelmiştir. Sık sık gerçekleşen cülüslar münasebetiyle verilen bahşişler devlet hazinesini büyük sıkıntılara sokmuştur. Meselâ I. Ahmed'in ölümünden (1617) sonra I. Mustafa'nın, birkaç ay sonra II. Osman'ın, dört yıl sonra tekrar I. Mustafa'nın, dört ay bile olmadan IV. Murad'ın cülüsları yüzünden beş yılda dört defa bahşiş verilmesi devleti çok zor durumda bırakmış, hatta IV. Murad'ın cülüs bahşışı saraydaki altın ve gümüş kap kacakların eritilerek para kestirilmesiyle verilebilmiştir. Her cülüs hazineye yaklaşık 300 milyon akçeye mal oluyordu.

1648 yılında tahta geçen IV. Mehmed'in cülüsü münasebetiyle yeniçeri ağasına 100.000, sekbanbaşıya 30.000, yeniçeri kâtibine 9000, kethüdâ beye 7000, yaya başıların her birine 3000'er, ayrıca yaya başılara "hil'at-bahâ" adıyla 400'er

akçe ve her yeniçeri ve baltacı neferine 3000'er akçe bahşiş verilmiş, toplam olarak bütün ocak halkına 660.000 akçe dağıtılmıştır (*Eyyûbî Efendi Kānunnāmesi*, vr. 25^b-26^b). Aynı şekilde 1687'de tahta çıkan II. Süleyman'ın cülûs bahşîşi 4557 kese yani 100 milyon akçeye yakın bir meblağ tutmuştur. Bu para bir defada verilememiş, 1256 kesesi iç hazineden, 3301 kesesi Mısır irsâliyesi ile Bağdat, Basra ve Erzurum eyaletlerinin tuğ câizelerinden sağlanmıştır. Dört yıl sonra cülûs eden II. Ahmed'in bahşîşi, sürekli savaşların da tesiriyle devleti güç durumda bırakmıştır. III. Ahmed'in cülûsunda ise hazine boş olduğundan devrin defterdarı Sarı Mehmed Paşa çok zor durumda kalmış, sonunda onun şahsî gayretleri ve maktul şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin metrûkâtıyla gerekli meblağ sağlanabilmiştir. I. Mahmud'un cülûs bahşîşi ise maktul sadrazam Nevşehirli İbrâhim Paşa ve akrabalarından müsâdere edilen paralardan karşılanmıştır (Şem'dânîzâde, I, 13). Daha önce II. Süleyman'ın cülûsu sırasında yeniçeri emeklilerine de teşmil edilen bahşîş III. Osman zamanında tekrarlanmıştır. III. Osman'ın tahta çıkması dolayısıyla sadece cülûs bahşîşi dağıtılmış, terakkî verilmemiştir.

Savaş zamanına rastladığından I. Abdülhamid ve III. Selim'in cülûsları sırasında bahşîş verilmemiştir. IV. Mustafa da babasını ve amcazadesini örnek göstererek bahşîş vermek istememiş, fakat kendisini tahta çıkaran Kabakçı Mustafa ve yeniçeri ileri gelenlerinin ısrarı üzerine yeniçerilere 180.000, yamaklara 100.000 kuruş cülûs bahşîşi vermiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra (1826) bu âdet tarihe karışmış olmakla birlikte cülûs masrafları devam etmiş, II. Abdülhamid 60.000 altın tutan bu masrafları kendi servetinden karşılamıştır (Tahsin Paşa, s. 10-11).

Osmanlılar'da cülûs bahşîşinin tevzii münasebetiyle bir divan toplanır ve bahşîş ulûfe tertibi üzere dağıtılırdı. Cülûs bahşîşi divanında ulûfe divanında olduğu gibi arz'a girilmez, bahşîşin dağıtılması için padişahın yazılı emri gelince önceden keseler içinde hazırlanmış olan paralar hemen tevzi edilirdi.

Cülûs Terakkîsi. Osmanlılar'da bir şehzadenin tahta çıkması münasebetiyle başta kapıkulu askerleri olmak üzere devletten maaş alanların ücretlerine yapılan zam için kullanılan bir tabirdir. Ti-

marlı sipahilerin timarlarına yeni gelir kaynaklarının eklenmesi için de aynı tabir kullanılırdı. Bu zamlar sadece cülûs münasebetiyle değil savaşlarda gösterilen başarıların ardından da yapılırdı. Terakkîlerin miktarı çeşitli tarihlerde değişmiş olmakla birlikte genellikle günde 2 akçe, bazan da 3-4 akçe olurdu (bk. TERAKKÎ).

Cülûs Çıkması. Osmanlı padişahlarının tahta çıkmaları dolayısıyla yapılan merasimli terfilere "büyük çıkma", "umum çıkması" veya sadece "cülûs çıkması" denirdi. Cülûs münasebetiyle Acemi Ocağı neferlerinin kıdemlileri Yeniçeri Ocağı'na kaydedilirlerdi. Saray hizmetlileri de genellikle taşra hizmetlerine gönderilir, bazan da saray içinde derecesi daha yüksek bir hizmete verilirlerdi. Sünnet, nikâh gibi olaylar sırasındaki çıkmalara ise "küçük çıkma" adı verilir. Kapıkulu süvarileri arasına efrad alınmasına ise "bölüğe çıkma" denirdi; bu da yine en çok cülûs münasebetiyle yapılırdı (Kâtib Çelebi, I, 46; Naîmâ, I, 114; Silâhdar, II, 302).

Cülûsiye. Padişahların tahta çıktıkları zaman dağıttıkları bahşîş (Râşid, II, 20) veya daha çok bu münasebetle yazılmış manzumeler, bazan da mensur yazılar için kullanılan bir tabirdir. Yüzyıllarca nazım halinde ve çoğunlukla kaside şeklinde yazılan cülûsiyelerin II. Abdülhamid devrinde gazetelerin ve gelişen gazeteciliğin tesiri ile mensur olarak yazıldığı da görülmüştür. Cülûsiyelerde yeni hükümdarın tahta çıkması münasebetiyle ülkenin mutluluk, huzur ve refaha kavuştuğu, halkın sevinç duyduğu vurgulanır ve Allah'a şükredilir. Manzum cülûsiyelerin en meşhurlarından biri Bâkî'nin II. Selim için, bir diğeri de Nef'î'nin II. Osman için yazdığı şiirdir. Bâkî'nin cülûsiyesi şu beyitle başlamaktadır: "Bi-hamdillâh şeref buldu yine mülk-i Süleymânî / Cülûs etti saâdet tahtına İskender-i sâni". Nef'î'nin yazdığı cülûsiyenin son beyti ise şöyledir: "Şehinşâh-ı adâlet-pîşe Osman hân-ı sâni kim / Vücûdiyle hayât-ı tâze buldu mülk-i Osmânî". Nev'îzâde Atâî'nin IV. Murad'ın cülûsu münasebetiyle yazdığı kaside de bu vadiye yazılmış en güzel örneklerdendir (Atâî, s. 766-768). Manzum cülûsiyelerin son örneklerinden biri, 1876'da V. Murad'ın tahta çıkması üzerine Ali Emîrî tarafından kaleme alınmıştır.

Cülûs Yıl Dönümleri. Osmanlılar'da dinî olaylar dışında yıl dönümü kutlama-

ları olmamakla birlikte II. Abdülhamid doğum yıl dönümleriyle birlikte cülûs yıl dönümlerine de önem vermiştir. Bu günlerde erkenden Mâbeyn'e çıkan padişah akşama kadar vekillerin, vezirlerin, müşirlerin ve yabancı sefirlerin, akşam da harem halkının ve ailesinin tebriklerini kabul ederdi. Bu münasebetle sarayın bahçesi ve daireleri fener ve bayraklarla donatılır, kapıların üstüne "Padişahım çok yaşa" yazılı levhalar asılırdı. Gece de eğlence, davet ve ziyafetlerle geçirilirdi. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan (Osmanoğlu) hâtıralarında bu hususta geniş bilgi vermektedir (bk. bibl.).

Cülûs yıl dönümü şenliklerinin en muhteşemi, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılında olmuştur. O gün sabahleyin Şale Köşkü'ne geçen padişah tebrik ve hediyeleri kabul etmiştir. Özellikle yabancı sefirlerin kabulü sırasında temsil ettikleri devletin millî marşının çalınmasına itina gösterilmiştir (Osmanoğlu, s. 82-85). Sultan Abdülhamid'in doğum ve cülûs yıl dönümlerinde kutlamalar mektup ve telgraflarla da yapılmış, padişah da bunlara cevabî teşekkürnâmelere göndermiştir (örnekler için bk. Abdülkadir Özcan — İlhan Şahin, s. 417-474).

Sultan Reşad'ın dördüncü cülûs yıl dönümü şenlikleri 27 Nisan 1912 tarihinde Hürriyet-i Ebediyye tepesinde yapılmış, bu sırada Yeşilköy'den havalanan ilk Türk uçağı da bir gösteri yapmıştır (Karatamu, s. 490).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 102, s. 4; BA, *Defter-i Teşrifât*, mükerrer, nr. 676, s. 2-3; BA, *Cevdet-Askerî*, nr. 50601; BA, *Cevdet-Saray*, nr. 1781, 2630, 2635, 5934; BA, *İbnülemin-Maliye*, nr. 5394; TSMA, nr. E 12377/1; İbn Bibî, *el-Evâmîrü'l-âla'îyye*, I, 30-50, 82, 87, 109, 159-163; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 311-356; Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân* (haz. Çiftçiöğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1925-49, s. 15; Karamânî Mehmed Paşa, *Tevârîhu's-selâtinü'l-Osmâniyye* (trc. İ. Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1925-49, s. 347; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 94-96, 107, 132, 140, 220-221; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, I, 65-66; II, 3-4; VII, 6, 8-9; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 34, 36, 106-107; II, 557; Rûhî, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Mikrofilm merkezi, nr. 1919, vr. 25^a; Lutfî Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Ahmet Uğur), *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 245, 249; Bostan Çelebi, *Cülûsnâme-i Sultan Süleyman Han*, TSMK, Revan, nr. 1283; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 455-459; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 39, 48-51, 99-108; II, 433-439, 468-473; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, I, 315-316, 408; II, 208-209, 416; Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfhorân*, s. 108-112; Koçi

CÜLÜS

Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 30; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 766-768; Peçuyî İbrâhîm, *Târih*, I, 137; II, 290-291, 375; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 46, 385; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 227; Naimâ, *Târih*, I, 105-108, 114, 357-358; Silâhdar, *Târih*, I, 580; II, 297-298, 302, 572-573, 583; Râşid, *Târih*, II, 2-3, 20-21, 29-33, 117, 156-157, 293-294; III, 70; Subhî, *Târih*, vr. 9^b; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârîh*, I, 13; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 26, 31, 33; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1986, s. 190-191; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 110-117; Âkîf Mehmed, *Târih-i Cûlûs-ı Sultan Mustafa-yı Sâlis*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2108; Zîver, *Cûlûs Kast-desi*, İÜ Ktp., TY, nr. 4189; D. Kanemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1979, I, 43; *Destûr Sâlih Tarihi* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962, s. 18-21; d'Ohsson, *Tableau général*, VII, 104 vd.; Atâ Bey, *Târih*, I, 254-257; Cevdet, *Târih*, IV, 236-237; Cevad Paşa, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, I, 93, 97, 218 vd.; Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 10-11; C. Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiyye*, II, 175; *Eyyûbî Efendi Kânunnâmesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 734, vr. 25^b-26^b; *Sultan Selim'in Hal'i*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarihi, nr. 333, vr. 11^a; Mehmed Memduh [Paşa], *Hal'ler ve İclâslar*, İstanbul 1913; *Tevârîh-i Cûlûs-i Âl-i Osmân*, Arkeoloji Ktp., Diyarbakırlı Said Paşa Kitapları, nr. 260; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1931 — İstanbul 1981, s. 5, 179-180; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 100; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 55-56, 132 vd., 175, 179-184, 191, 274, 296-303, 420-421; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 45-49, 52-59, 184-188; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, I, 337 vd.; II, 139-144, 200; Spuler, *İran Moğolları*, s. 266-267, 280-281; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, İstanbul 1986, s. 82-85; Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III/6 (1908-1920), Ankara 1971, s. 490; Halil İnalık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (trc. Norman Itzkowitz — Colin Imber), London 1973, s. 59-64; a.mlf., "Osmanlı Padişahı", *SBFD*, XIII/4 (1958), s. 68-79; a.mlf., "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", a.e., XIV/1 (1959), s. 69-94; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 20, 184, 205-207, 266; Necib Âsım, "Müverrih Âsım Efendi'nin Metrûkât-ı Târihiyesinden Birkaç Parça", *TOEM*, sene: 7, s. 182; Abdurrahman Şeref, "Biat ve Taklid-i Seyf Merasimi", *Sabah*, nr. 10334, İstanbul 17 Zilkade 1336; Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Mesalesi", *TD*, sy. 33 (1982), s. 7-56; a.mlf., "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mâlî Bazı Görüş ve Faaliyetleri", *GDAAD*, sy. 10-11 (1981-82), s. 239-248; a.mlf. — İlhan Şahin, "II. Abdülhamid'in Hususi Mektup ve Telgrafları", *TD*, sy. 34 (1984), s. 417-474; Ahmet Ağırakça, "Osmanlılarda İlk Cûlûs Merâsimi", *TK*, sy. 282 (1986), s. 35-41; TA, XI, 291-293; Pakalın, I, 230-231, 312-316; Osman Turan, "Keykâvus I", *İA*, VI, 632 vd.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-CÜMELÜ'L-KÜBRÂ

(الجمل الكبرى)

Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin
(ö. 337/949)

Arap gramerine dair eseri.

"el-Cümel" adıyla eser yazan dil âlimlerinin çalışmalarına bu adı vermeleri, Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) kendi eseri olan *el-Cümel*'e yazdığı mukaddimeden de anlaşılacağı gibi, bu kitapların Arapça'nın gramerine dair başlıca konuları ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Zeccâcî de geleneğe uyarak sarf, nahiv, esvât (i'lâl, idgam ve imlâ meseleleri), zarûrât-ı şîriyye ve edatlarla ilgili 142 (veya 145) babdan oluşan bu en meşhur eserine *el-Cümelü'l-kübrâ* adını vermiştir. Muhtemelen hayatının son yıllarında Mekke'de, her bab bitiminde Kâbe'yi tavaf ederek ve eserinin faydalı olması için Allah'a niyazda bulunarak sade bir dille yazdığı eserinde müellif Kur'an-ı Kerim, şîir ve emsâlden bol miktarda örnekler verir. Konu ile ilgili çeşitli görüşleri verdikten sonra bunların bir değerlendirmesini yapar ve sonuçta yeni kurallar çıkarmayı başarır. Böylece kitaptan her seviyede okuyucunun faydalanmasını sağlamaya çalışır.

Eserini "el-kübrâ" diye nitelendirmesinin sebebi, ele aldığı konuları çok ayrıntılı bir şekilde işlemesi olmalıdır. Bazılarının zannettiği gibi onun bir *el-*

Cümelü's-şuğrâ adlı eseri yoktur. Nitekim kaynaklarda bu eserin şerhleri, *Şerhu'l-Cümel*, *Avnü'l-Cümel* gibi adlarla geçmekte olup bunlarda "kübrâ" ve "şuğrâ" sıfatları bulunmamaktadır. Eserine *Kitâbü'l-Cümelü'l-meşhûr*, Zeccâcî'ye de "Sâhibü'l-Cümel" denmesi, kitabın müellifinden çok tanındığını göstermektedir. İbnü'l-Kiftî Mısır, Mağrib, Hicaz, Yemen ve Suriye'de İbn Cinnî'nin *el-Lüma'* ve Ebü Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh* adlı eserleri ortaya çıkmadan önce *el-Cümel*'in çok rağbet gördüğünü kaydeder. Ancak adı geçen iki eserden sonra *el-Cümel*'e gösterilen rağbetin giderek azaldığı şeklindeki kanaat de pek isabetli görülmemektedir. *el-Cümel* şerhlerinin hemen hemen tamamının bu iki eserden sonra yazılmış olması da onun önem ve şöhretinin VIII. (XIV.) yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir.

İlk defa Muhammed b. Ebü Şeneb tarafından *el-Cümel* (Cezayir 1926; Paris 1957), ikinci defa Ali Tefvik el-Hamed tarafından *Kitâbü'l-Cümel fi'n-naḥv* (İrbid 1402/1982; 4. bs. 1408/1988) adıyla yayımlanan eser birçok nahiv âlimi tarafından şerhedilmiştir. Brockelmann, bir kısmı *Keşfü'z-zunûn*'da zikredilmeyen on yedi şerhin adını vermekte, bazı müellifler ise Mağrib'de yazılan şerhlerinin sayısının 120 olduğunu kaydetmektedir (Yâfiî, II, 332; İbnü'l-İmâd, II, 357). Ancak eseri son olarak şerheden Ali Tefvik el-Hamed, 120 rakamının mübalağalı oldu-

*el-Cümelü'l-kübrâ*nın ilk ve son sayfaları (Köprülü Ktp., nr. 1462)

